

Методичні рекомендації з відзначення у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах області 99-ї річниці героїчного бою під Крутами

З метою глибшого засвоєння школярами історичних подій, що відбувались на теренах України та Києва у буремні 1918-1919 роки, вшанування пам'яті українських юнаків, що полягли в бою під Крутами у січні 1918 року, виховання в учнівської молоді національно-патріотичних почуттів рекомендуємо у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах з області провести:

- **27 січня 2017 року** лінійку пам'яті під гаслом «**Лицарство Крут! Ваш чусм зов – невтомно далі йти!**», присвячену подвигу Героїв Крут;
- вечір-реквієм до Дня пам'яті Героїв Крут « Дай Україно, гордого шляху, дай Україно, гордого лику»(сценарій додається);
- тематичний урок «29 січня 1918 року трагічна, але славна сторінка в історії України» (спогади очевидців, історичні матеріали додаються);

Під час проведення заходів пам'яті Героїв Крут необхідно поєднати, провести історичні паралелі про подвиг українських вояків (кіборгів) - захисників Донецького аеропорту імені С.Прокоф'єва, максимально використати наочні матеріали, зокрема карту України, на якій відзначити пункти, де розгортались драматичні події української національної революції, карту бою під Крутами та карту АТО; фоторепродукції історичних подій 1918-1919р.р. та фото- і відео- матеріали бойових дій на східному фронті України. Дані матеріали розмістити у найбільш видному місці шкільного приміщення, з обов'язковою державною символікою.

Додаткові матеріали можна почерпнути на сайті «Української правди»:

<http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>

Історичні матеріали
для підготовки заходів з відзначення 99-ї річниці героїчного бою під Крутами
(матеріали подані у стилі письма того часу)

Уривок зі спогадів Дмитра Дорошенка

«Пам'яті тих, що полягли під Крутами»

Хто з нас, українців лівобережних, не знає невеличкої стації Крути на залізній дорозі з Києва до Конотопа? Звідси розходяться бокові вітки, одна на Чернігів, друга на Пирятин та Прилуки. Коло станції високі тополі. Широка без краю площа, рівна як море. Недалеко Ніжин, що коло його, на сих розлогих ланах відбувалась знаменита Чорна Рада влітку 1663 року; недалеко звідси й Борзна, батьківщина славного полковника Семена Палія, а близько неї хутір Мотронівка, де жив і помер Панько Куліш (...). Звичайно, на сій маґлій станції, коли приходили київські потяги й подорожні пересідали на "вужькоколійку", щоб їхати далі на Чернігів чи на Прилуку, бувало людно й оживлено, навіть тісно в невеличкому станційному будинкові. Але, в ті дні - в половині січня 1918 р. було порожньо й глухо. З півночі на Україну наступав ворог, той старий історичний ворог, що колись не раз тим самим шляхом од Конотопа на Київ наступав під проводом бояр Ромодановського, Великогагіна, Шереметєва та інших. І тепер точнісінько тим самим шляхом, тільки що не ґрунтовою дорогою, а по залізній колії наступали його внуки. Звались вони тепер не "государевою ратью", а "товарищами-большеви́ками", а вели їх не царські бояре, але царський жандармський полковник Муравйов і "товарищ" Ремньов. Поїзди вже не ходили, і тільки холодний вітер вільно гуляв по степу кругом станції.

В столиці України тільки що урочисто було проголошено у великому білому будинкові під широкою сферичною банею з шкляним дахом ("Педаґогічний Музей") самостійність і незалежність України. Але нікому було її захистити й оборонити, і "варвар з півночі", про наступ якого повідомив українську інтелігенцію, зібрану в салі Українського Клубу на стрічі но́вого 1918 року, голова тодішнього уряду вкраїнського В.Винниченко, насував, мов темна хмара, й грозив, як казав промовець, "знищити культуру на нашій землі". І ми всі, що зібрались тоді коло одного столу, сумно вітали новий рік як "morituri", - ті, що мали вмерти.

Але ми не зуміли стрінати ту смерть, як вояки зі зброєю в руках, ми - "старі українці". Бо хоч ми й звикли декламувати гарні слова про любов до України і дійсно любили її в душі, але становище духових рабів у царській державі не могло виховати з нас вояків; ми не мали традицій лицарської ору́жної боротьби, ми вміли боротись тільки таємно у подполлі: ми вміли й умирати, але смертю жертви з руки ката, а не з мечем у руках на збройнім поединку. Ми були не винні в тому; се було наше прокляття, се ми покутували гріхи наших предків, що не стало в їх до краю завзяття. І коли лютий ворог переступив тепер українські кордони, а всередині, в столиці, звили собі кубло зрада і по-встання, у нас не було сил. Молодий український уряд умів добре промовляти, був щедрий на обіцянки всяких благ, од усього серця хтів ушасливити українським народом соціалістичним ладом, але не умів організувати силу, щоб оборонити себе і той новий лад, який він хотів запровадити на рідній землі.

«Бій під Крутами»

Аверкій Гончаренко, полковник армії УНР

Ставлю собі завдання подати до прилюдного відома правдивий перебіг бою за ст. Крути. Обставини, що змусили нас до бою, такі. По оголошенні Українською Центральною Радою ІV Універсалу Україна стала самостійною державою. Як така, вела мирові переговори з Центральними Державами у Бересті. Рівночасно вела мирові переговори з тими ж державами і Росія большевицька. Предсідник большевицької делегації Троцький виступив із заступництвом Радянської України, запевняючи представників Центральних Держав, ніби Центральна Рада та її Уряд уже не існують. А в той час Уряд України робив нелюдські зусилля в подавлюванні анархії внутрі краю і до його оборони назовні.

Найкоротшою дорогою на Київ з півночі йдуть залізничні шляхи Гомель-Бахмач і Харків-Ворожба-Бахмач:

На оборону цього надзвичай важного залізничного вузла командуючий військами отаман Капкан і вислав "І-шу імени гетьмана Богдана Хмельницького Юнацьку Військову школу". В складі школи було 4 сотні (по 150 юнаків), 16 кулеметів та 20 старшин. Школа була комплектувана юнаками з колишніх російських військових шкіл, з освітою не менше як 6 клас гімназії, а переважно з укінченою середньою школою.

Юнацька школа мала 2 курси; молодший, як менше вишколений, продовжував науку на місці, а старший 8.12.1917 в команді ген. штабу сотника (з російського війська капітан) Носенка виїхав до Бахмача. Бахмач адміністраційно належав до Чернігівщини, де військово-адміністраційну справу провадив сотник (капітан) Тимченко.

Сотник Тимченко не мав ніякого війська і навіть, щоб сформувати собі якийсь відділ для свого штабу, просив у начальника школи старшин. Для цього і був призначений сотник Микола Богаєвський, що став начальником штабу у сотника Тимченка.

Між двома командирами виникло непотрібне непорозуміння: з одного боку був сотник Носенко, від генерального штабу і начальник школи, а з другого - сотник Тимченко, протегований політичною партією, як командуючий військами адміністративного району Чернігівщини.

22 грудня 1917 р. мене, як командира куреня Юнацької школи, покликав до себе командуючий військами отаман Капкан.

Отаман Капкан наказав мені відіхати негайно до Бахмача з наказами для обох згаданих вище начальників. По одержанні двох секретних пакетів я спитав командуючого військами, чи не міг би я вислати ці накази якимсь молодшим старшиною. На це дістав таку відповідь: "Ви призначаєтесь комендантом оборони Бахмача. Большевики наступають з Харкова і Полтави. Головні сили Муравйов провадить на Бахмач-Київ. Забирайте решту Юнацької школи. Потяг на ст.

Київ-Товарний уже готовий. На поміч - трудно чекати". З цим я відійшов.

Щедро наділений повноваженнями з підкресленням за всяку ціну не віддати Бахмача, щоби не допустити большевиків до Києва, з глибоким смутком і жалем (тоді ще не знав до кого) вертав я до школи. Брав мене в свої обійми невимовний жалі. Молодий цвіт нашої армії - юнаків - кидали майже в безнадійну ситуацію, тоді як серед шаліючої анархії десятки тисяч озброєного, випробуваного в боях вояцтва безжурно демобілізувалося: його не зуміли завчасу використувати для цього національного піднесення, взяти в карби військової дисципліни, а навпаки, на мітингах деморалізували накликуваннями до поділу землі. Тепер лише ідейні горстки стали до боротьби за рідний край.

Перед самим від'їздом ще пішов я до Головного Начальника Юнацьких шкіл генерала Астафієва. Прийшов до нього не тільки як до начальника, а ще і як до свого колишнього щиро любленого професора з Чугуївської військової школи. З мого рапорту він довідався, які накази дістала школа, і уділив мені багато порад, що так допомогли мені у виконанні завдання оборони Бахмача.

Тут, до речі, хочу підкреслити заслуги генерала Астафієва, що зумів ширити ще задовго до революції національну свідомість серед нас ("малограмотних" українців). На це у російському війську до революції було дуже мало відважних одиниць серед вищої військової генералії, а генерал Астафієв до неї належав.

23 грудня ввечері я вже був у Бахмачі. Начальник школи, сотник Носенко, відїхав з Бахмача вдоволені. Сотник Тимченко хотів, щоби школа підлягала йому, на що я не міг погодитися, маючи наказ командуючого військами. Я лише зазначив, що в справах адміністративних буду йому підлягати, як зайде потреба, справи ж бойового характеру, згідно з наказом, буду вести сам. Для охорони нашого лівого крила в напрямі на Чернігів вислав я сотника Семирозума з четою юнаків.

На Святий вечір - 24 грудня 1917 р. - в напрямі на Гомель я вислав від школи передову заставу. Після незначної сутички ми зайняли ст. Доч, при тому 2 большевицьких вояків взяли до полону. У нас були легко ранені 2 юнаки і 1 старшина. Від полонених я довідався, куди і як наступають війська Муравйова.

В напрямі до ст. Ворожба школа також увійшла в бойову стичність з большевиками. Ст. Бахмач і місто залишалися за нами. Треба зазначити, що в залізничному депо Бахмач було до 2 тисяч zatrudнених приверстатих робітників, переважно москалів. Про їх настрої віднісся я досотника Тимченка за інформаціями. Сотник Тимченко був у них на мітингу і сказав мені, що нема страху: робітники оголосили неутралітет.

Трудно було, однак, вірити в їх неутралітет, а мати у себе в найближчій заплілі 2 тисячі озброєних робітників - не належало до приємности. На цій підставі я й приступив до перегрупування Юнацької школи, не гублячи однак бойового зв'язку з противником.

«Лицарство Крут! Ваш чуєм зов – невтомно далі йти!».

(вечір-реквієм до Дня пам'яті героїв Крут)

Зала прикрашена квітами, у центрі сцени висить плакат, де написано чорними буквами: «Лицарство Крут! Ваш чуєм зов – невтомно далі йти!».

Посеред зали стіл, на ньому до 30-ти свічок, хліб, сіль, гілка калини, пінопласт розсипаний у вигляді снігу. По можливості розмістити карту України, або фрагмент з зображенням залізничної вітки Київ – Бровари – ст. Крути – Бахмач – Полтава – Харків.

Звучать позивні.

Ведучий 1: Тим, хто в боротьбі за волю і кращу долю України не дожив до сьогоднішнього дня, спить в знаних і безіменних могилах, розкиданих по рідній і чужій землі – присвячується.

Ведучий 2: Цвіту нашого народу, його славним синам і дочкам, що в розквіті своїх духовних і фізичних сил віддали молодість і найдорожче, що є в кожного з нас, - життя, - присвячується.

Ведучий 3: Тим, кого в умовах більшовицької тиранії ми повинні були забути і викреслити зі своєї пам'яті та історії, героям, що впали в страшному бою під Крутами, - присвячується.

Читець 1:

І знов, у котрий це вже раз,
Зійшлися ми в одній родині,
Щоб пом'януть той славний час,
Коли в офіру батьківщині
Себе принесли кращі з нас.
Нема любові понад ту,
Що окропила кров'ю Крути,
І ту гарячу кров святу
Повік Україні не забути.

Читець 2:

Руки мліли з імперськими путами,
Вкотре ми їх схотіли порвати.
Впали ми героїчно під Крутами,
Щоб воскреснуть тепер і встати.

Читець 1:

Спливуть часи, мов паводки Дніпрові,
Одвічну мрію здійнить Україна.
Й під Крутами, на плитах мармурових,
Про вас лунатиме пісня соколина.

Ведучий 1: Історія знає багато жертв в ім'я ідеї, але аналогічної Крутам не було.

У часи хрестових походів одбивати Єрусалим ішли лави охоплених ентузіазмом дітей. Вони й гинули зі

світлою вірою у Царство Небесне і вічне життя. Билися до загину впевнені у свою перемогу юнаки Греції та Риму.

Ведучий 2: А що було під Крутами? Хто були ті юні завзяті? Якої вічної нагороди сподівались юнаки, вирушаючи на бій? Чи вони вірили у свою перемогу? Чи сподівались на свою силу?

Ведучий 3: Чи то були знавці – козаки, окурені порохом, призвичаєні до військової справи? Ні, ні... То були бранці Першої, імені Б.Хмельницького, Юнацької Військової школи, гімназисти і студенти.

Ведучий 1: Вони не визнавали ні права війни, ні права смертної кари. Їхнім душам було огидне кожне насильство, вбивство, бій. Коли ударив останній час України, вони пішли – 500 юнаків і 20 старшин проти 6000 червоноармійської групи Муравйова.

Пісня «Хмари грізніше...».

Ведучий 2: Про ці події запрошуємо розповісти майбутнього історика (історичну довідку дає учень). Зі спогадів учасника бою під Крутами, командира куреня Юнацької Військової школи, полковника УНР Аверкія Гочаренка. Спогади подаються у стилі письма того часу:

«22 грудня 1917 р. мене, як командира куреня Юнацької школи, покликав до себе командуючий військами отаман Капкан і наказав: «Ви призначаєтесь комендантом оборони Бахмача. Большевики наступають з Харкова і Полтави. Головні сили Муравйов провадить на Бахмач-Київ. Забирайте решту Юнацької школи. Потяг на ст. Київ-Товарний уже готовий. На поміч – трудно чекати». З цим я відійшов. (...) 23 грудня я вже був у Бахмачі». ( ) «Активність противника збільшувалася; під його натиском наші передні частини відступили. (...) Мені нічого не лишалось, як приступити до оборони своїх позицій».

25 січня 1918 р. дістав я повідомлення, що до мене вислано з Києва студентську сотню. Справа військової підготовки цієї сотні була мені добре znana, бо в ній був мій брат з 3-го курсу медицини Університету Св. Володимира. Від нього я довідався, що науку провадилось там 7 днів, уміють уже стріляти та що в Києві – ціле пекло. Повідомлення про приїзд студентської сотні розійшлося серед юнаків як блискавка, а вражіння її приїздом викликане, було таке, якби приїхала ціла дивізія.

Читець 2:

Їдуть у закутні Крути
Жваві юнацькі сотні,
Шляхом чернігівським чути
Лунко буяють пісні.
В співі бадьорім ожила
Слава борців золота -
Віра, Надія і Сила.

Пісня – присяга свята.

(М. Оверкович «Богатирський епос»)

Пісня «Хтось та вродиться з нас нещаслий»

(Історик продовжує) «Ще в ніч з 26 на 27 січня я мав розмову по прямому дроті з Муравйовим. Його вимога в формі наказу звучала так: «Прігатовіться к встрече пабеданоснай краснай армії, прігатовіть абед. Зблужденія юнкероф пращяю, а афіцеров всьо равно расстреляю». Я відповів, що до зустрічі все готове.

Передні частини червоних, йдучи в зімкнутих кольонах, очевидно, були певні нашої втечі, а зі станційної служби до апарату на їхні виклики ніхто їм не відповідав.

Тільки-но червоні наблизились на віддаль стрілу, ми їх привітали сильним огнем 4-ох сотень і 16 кулеметів. Щойно під прямими стрілами переходили вони в розстрільну, зазнаючи великих втрат у своїх рядах. Наступні частини уже з потягу приймали бойовий порядок. Таким чином москалі зайняли фронтову лінію завдовжки в 5 кілометрів(...).

А ми... 500 молодих вояків і 20 старшин. Одні вояки місячними боями перемучені, інші – військово не вишколені. Розтягнені по лінії завдовжки в 3 кілометри, ми, в обороні нашої державности, вступили в нерівний бій(...). Але той большевицький наступ був лише маскуванням, бо справжній наступ, як цього я очікував, большевики спрямували на оточення нашого правого крила, що дало б їм в руки ст. Крути, відтинала би нас від нашої бази та уможливило їм цілковите оточення наших сил. Для цієї операції вони мали аж надто достатні сили для маневрування. В цей момент я дістав повідомлення, що командир студентської сотні, поручник Омельченко, ранений. Цю втрату болюче відчувалось, бо заступника його не було на місці. Та про це я довідався трохи пізніше; вільних же старшин у мене вже не було, бо половина вибула зі строю(...). Тут підкреслюю ту надзвичайну холоднокровність й уміння панувати над собою наших старшин і молодих вояків, якої не зауважував за час свого побуту на фронті під час світової війни серед старших добре вишколених жовнів.

По 2-ох годинах наше оточення розпочалося дуже солідно, з застосуванням всіх, тактикою вказаних, правил. Тоді використав я резерви. Введення в бій резерву, нашої останньої сотні, передішло, як ще довго можна боронити наші позиції. Набагато численніша від нас сила противника прискорювала нам вирок, і тільки слабе темпо його наступу дало можливість дотягти бій до 9 год. вечора, коли-то настала темна, туманна ніч. Все, що лишилося – мушу вивести їх з бою без дальших страт у людях і подбати, щоб за всяку ціну зеднатися з Чорними Гайдамаками під командою Симона Петлюри; вони були вже на ст. Бровари і там приготувлялися позиції. Цей відворот студентська сотня мала розпочати першою.

По студентській сотні виводив я з бою сотні юнаків у такому порядку: 2, 3 й 4; 1 сотня, що була в резерві, а вступила в бій по годині другій, здержувала противника, що намагався нас оточити, аж до повної темноти, після чого рештки того резерву відступили цілком з поля бою і прилучилися до школи. По перегляді після бою не було в студентській сотні мого брата, хоч під час бою раненим він не був, бо не було його і в шпитальному вагоні. При докладнім особистім перегляді довідався, що не оказалось й цілої чети студентської сотні до 30 людей, хоч командир сотні все запевняв, що вони ось-ось надійдуть. Вислав я розвідку, затримав ешелон – та все даремно. Про судьбу брата і його товаришів довідався я вже багато пізніше. Виявилось, що вони, відступаючи, очевидно для скорочення дороги,

пішли на світло, на ст. Крути, а там зі сходу надійшли якраз большевики; після того невдовзі й розігралася ще раз кривава драма... Їх не розстрілювали, а кололи багнетами, що я ствердив уже в Києві, при похороні, на своєму браті й його товаришах (...). Так скінчився бій під Крутами.

(На сцену виходить дівчина-читець зі свічкою в руках).

Сіються, стеляться білі сніги...

Рідна земля мармурова...

Сковують – ріжуть її ланцюги...

Тихше, о тихше, ні слова...

Наче червоне вино розлилось.

Хтось до вина припадає...

Білі намети... троянди цвітуть...

Казка ніколи не ждана...

Згадуєш, друже: потоки пливуть, -

Ми ж кричимо їм: "Осанна!"...

Друже, ти ... плачеш ... поглянь, навкруги

Рідна земля мармурова...

Маком цвітуть – червоніють сніги...

Годі, о, годі... ні слова...

Втрати сягали: до 250 юнаків, одна чета (до 30 людей) студентів і 10 старшин».

Пісня «Коли ви вмирали» (під виконання пісні учні запалюють свічки розміщені на столі).

Читець 1:

Вони лежать навіки молоді,

Ставні й веселі, з усміхом щасливим,

Готові чути поклик, як тоді,

Коли на бій ішли з бадьорим співом.

Сумні батьки й жалобні матері,

Минувши повз Аскольдову могилу,

Мовчазно зрять, як страдницькій порі

Журба вербу вколісує похилу.

Лихі вітри, гойдайте верховіть

Живого свідка бойових крутянців!

Та не турбуйте кореня, не гніть

Святих дерев, що знали новобранців.

Безвусі, юні, вічно молоді,

Ви клали голови за рідний Київ,

Скріпивши крок державницькій ході,

Вписавши подвиг у свободи вияв.

(Яр Славутич "Крутянці").

Ведучий 1: Двадцять сім із них потрапило в полон. Спочатку вояки «революційної армії» – колишні царські гвардійці, п'яні матроси, московські робітники та звільнені революцією злочинці, над ними по-звірячому познущались, а наступного дня розстріляли, заборонивши селянам їх ховати. Перед розстрілом юнаки заспівали «Ще не вмерла України...» (притишено звучить один куплет Гімну України у виконанні соліста).

Ведучий 2: Сімох поранених, переплутавши зі своїми, більшовики відправили до Харкова лікуватись. Так вони вціліли і потім розповіли про все, що сталося того страшного дня.

Продовжує учень-історик: Поразка під Крутами відкрила російському війську шлях до Києва. Перша більшовицька окупація столиці України тривала три тижні. Коли армія УНР повернулася, на полі бою було зібрано кілька десятків тіл полеглих і перевезено до Києва. 19 березня їх було поховано в братній могилі на Аскольдовому цвинтарі.

Ведучий 3: Небагато імен тих героїв зберегла нам історія. Старшому з них, Володимирі Шульгину, було 23 роки, а наймолодшому, Андрієві Соколовському, – лише 15. Імена багатьох і на сьогодні невідомі. Тепер відомо деякі прізвища студентів та гімназистів. Ось вони:

Ведучий 1 (або група учнів зачитують):

Омельченко – командир Студентського Куреня, студент Українського Народного Університету в Києві;

Студенти Університету св. Володимира в Києві: Андрій, Євген Божко -Божинський, Микола Лизогуб, Олександр Попович, Володимир Шульгін, Лука Григорович – Дмитренко;

Студенти Українського Народного Університету в Києві: Кирило Головащук, Василь Кирик, Микола Чижів, Олександр Шерстюк, Ізидор Курик;

Андрій Соколовський – учень 6-го класу 2-ї Української Київської гімназії;

Учні 7-го класу 2-ї Української Київської гімназії: Микола Ганькевич, Гнаткевич, Микола Корпан, Євген Тарнавський, Григорій Пипський, який родом із Тернопільщини, і саме він перший почав співати гімн «Ще не вмерла України», а всі інші підтримали спів. А також Гончаренко, Андрій Дикий, Василь Дмитренко, Конончук-Борзенко, Володимир Наумович, Георгій Полуботок, Сидір Пурик, Василь Сірик, Іван Сорокевич.

Ведучий 2: Хай ці імена назавжди залишаться у наших душах та пам'яті!

Читець 2:

В часи молитви і вторіння

І мертвим, і живим – уклін.

Не забувай свого коріння,
А головне: вставай з колін!
Вставай, не скигли про умови.
Свобода – мрія поколінь.
Не забувай своєї мови,
А головне: вставай з колін!
Не бійся, що не знаєш броду,
Що поміж нами вбито клин,
Не забувай свого народу,
А головне: вставай з колін!
І будь, мій брате, насторожі:
Сама біда у дім не йде.
Свободу, куплену за гроші,
Ніхто не бачив і ніде.
Вставай! Дивися, в дооколі
Іде за щастя боротьба
І Україна вже ніколи
Не буде матір'ю раба!
(В.Черепков «Вставай з колін»).

Звучить пісня «Чуєш, сурми грають».

КІНЕЦЬ